Dr hab. Zdzisław Marek Kurkowski prof. UMCS
Zakład Logopedii i Językoznawstwa Stosowanego UMCS

Recenzja pracy doktorskiej mgr Marty Krakowiak „Opóźnienie rozwoju mowy u dzieci z Alkoholowym Zespołem Płodowym" napisana na w Zakładzie Logopedii i Językoznawstwa Stosowanego UMCS pod kierunkiem prof. dr hab. Stanisława Grabiasa

Rozprawa doktorska mgr Marty Krakowiak „Opóźnienie rozwoju mowy u dzieci z Alkoholowym Zespołem Płodowym" obejmuje 1206 stron maszynopisu wraz z zawartymi w nim 92 wykresami, 273 tabelami, kartami badania logopedycznego dzieci z zespołem FAS i z grupy kontrolnej (124 strony), bibliografią liczącą prawie 800 pozycji. Praca podzielona została formalnie na dwie części. Pierwsza zawiera wstęp, trzy rozdziały teoretyczne, rozdział prezentujący metodologię badań oraz Aneks zawierający Bibliografię i Karty badania logopedycznego. Część druga zawiera jeden rozdział empiryczny oraz zakończenie.

Autorka podejmuje ważny i nie opisany na gruncie językoznawstwa problem konsekwencji Płodowego Zespołu Alkoholowego (FAS), a w szczególności jego wpływ na rozwój mowy, a tym samym na funkcjonowanie społeczne i rozwój indywidualny dziecka. W tym celu dokonała wnikliwej oceny poziomu rozwoju mowy dzieci sześcio- i dziesięcioletnich z rozpoznanym zespołem FAS.

W pierwszym i drugim rozdziale omawia ważne zagadnienie konsekwencji picia alkoholu. Autorka wnikliwe przedstawia wpływ alkoholu na organizm człowieka w zależności od rodzaju alkoholu i sposobu konsumpcji.

Prezentuje w szczególności wyniki badań wskazujące na skutki, jakie dla rodzących się dzieci ma spożywania alkoholu przez kobiety w ciąży.

Problem Alkoholowego Zespołu Płodowego opisuje bardzo szczegółowo, uwzględniając: aspekt historyczny, definicje, diagnozę FAS, patomechanizm zaburzeń, czynniki ryzyka wystąpienia, a przede wszystkim obszernie charakteryzuje deficyty występujące u dzieci z FAS. Omawia również epidemiologię i zapobieganie występowaniu FAS.

Przedstawione deficyty, mogące wystąpić u dzieci z FAS, są bardzo zróżnicowane, co niewątpliwie utrudnia pomiar wybranych do oceny zmiennych. Z punktu widzenia prezentowanych badań niewątpliwie interesujące są zaburzenia sensoryczne, motoryczne, poznawcze i przede wszystkim językowe. Autorka prezentuje jednak przegląd badań dotyczących całego spektrum deficytów, co pozwala na całościowe spojrzenie na trudności, które mogą być wynikiem FAS.

W rozdziale trzecim Autorka podejmuje znany na gruncie językoznawstwa, psychologii i logopedii problem opóźnionego rozwoju mowy dziecka, który doczekał się już licznych opracowań badawczych. Poprzedza go omówieniem prawidłowego rozwoju dziecka i wpisuje w coraz częściej prezentowane przez badaczy podejście, iż język jest integralnie związany z biologią ludzką, uniwersalnym rozwojem czynności biologicznych i psychicznych, obejmującym każdego bez względu na jego krąg kulturowy. Jednocześnie zwraca uwagę na zbyt szeroki zakres stosowania pojęć odnoszących się do ORM, jak również brak kryteriów jakościowych i ilościowych (wskaźników) pozwalających ocenić zjawisko opóźnienia rozwoju mowy. Niewątpliwie utrudnia to działania praktyczne, ale również porównywanie wyników prowadzonych badań.

Przedstawia różne ujęcia zjawiska ORM, kryteria oceny, a przede wszystkim przyczyny i objawy. Stanowi to dla Autorki podstawę ustalenia zmiennych zależnych w przeprowadzonych badaniach.

Część badawcza pracy jest poprawna metodologicznie. Opisując metodologię badań (rozdział czwarty) Autorka podkreśla, iż celem dysertacji jest ocena funkcjonowania językowego dzieci z FAS, a w szczególności: umiejętności artykulacyjnych, kognitywnych, leksykalnych, narracyjnych (w szczególności umiejętność stosowania reguł składniowych). Bada również sprawności w zakresie motoryki i percepcji słuchowej.

Zmienna niezależna przyjęta w pracy to stwierdzona obecność FAS i jej brak oraz wiek (sześcio- i dziesięciolatki). Zmienne zależne poddane ocenie to wybrane, wymienione wyżej, kompetencje i sprawności językowe oraz komunikacyjne. Uwzględniła też niektóre zmienne kontrolowane mogące mieć wpływ na zachowania językowe (rozwój umysłowy, poważne zaburzenia sensoryczne).

Zastosowała metodę quasi-eksperymentu, a w celu uzyskania danych zastosowała następujące techniki i narzędzia badawcze: wywiad, ankietę, analizę dokumentów, obserwację, a przede wszystkim Logopedyczny Test Przesiewowy dla Dzieci w Wieku Szkolnym.

Grupę badawczą stanowiło 60 dzieci: 30 z rozpoznanym zespołem FAS (15 – sześciolatków oraz 15 – dziesięciolatków). Grupę kontrolną stanowiły równorzędne grupy dzieci (wiek, płeć) bez zespołu FAS. W obu grupach wykluczono upośledzenie umysłowe, niedowidzenie i niedosłuch, patologiczne środowisko. Dzieci zakwalifikowane do grupy FAS miały jednoznaczną medyczną diagnozę posiadania tego zespołu.

Wyniki badań przedstawione przez autorkę (rozdział VI) są bardzo obszerne (deskrypcja), zebrane w tabelach i zobrazowane wykresami oraz wnikliwie zinterpretowane.

Spośród analizowanych umiejętności językowych na szczególną uwagę zasługuje ocena rozwoju pojęciowego oraz semantycznego języka dziecka. Pozwala ona na wnioskowanie o możliwościach poznawczych dziecka, tak

istotnych dla dynamiki jego rozwoju. Autorka podejmując ten problem w rozdziale 5.6 szeroko omawia zagadnienie struktur pojęciowych w świetle różnych poglądów badaczy funkcjonowania umysłu dziecka w wieku przedszkolnym i szkolnym. Słusznie podkreśla, istotne różnice pomiędzy sześcio- i dziesięciolatkami w tym zakresie i tym samym uzasadnia potrzebę takiego doboru badanych grup.

Analiza umiejętności tworzenia definicji kognitywnych przez badane dzieci pozwoliła Autorce wysunąć interesujące wnioski ukazujące trudności występujące u dzieci z FAS w tym zakresie. Interpretując wypowiedzi dzieci dotyczące postaci św. Mikołaja pomiędzy dziećmi z zespołem FAS a grupą kontrolną można stwierdzić, iż dzieci z obydwu grup uwzględniły informację ze wszystkich grup semantycznych, jednak różnice międzygrupowe ujawniły się przede wszystkim w kategorii cech fizycznych postaci, i to zarówno w grupie sześcio- i dziesięciolatków, a także znacząco w kategorii miejsca pobytu. Różnice wystąpiły również w kategorii cech psychicznych, nadrzędności i pola aktywności.

Oceniając dynamikę nabywania umiejętności definiowania Autorka stwierdza, iż wprawdzie u dzieci z zespołem FAS następuje poszerzanie się wiedzy ogólnej, jednak dynamika zmian jest znacznie niższa niż u dzieci w normie. Słownictwo wzbogaca się stopniowo, lecz stosowane pojęcia są mało precyzyjne, występują trudności w spostrzeganiu drobnych elementów postaci, utrzymuje się niski poziom wnioskowania i łączenia faktów. Obserwuje się także brak samodzielności przy wykonywaniu zadania.

Te dane mają istotne znaczenie z punktu widzenia możliwości rozwoju umysłowego dziecka i efektywności w nauczaniu. Niewątpliwie stanowią wytyczne dla tworzenia właściwej pomocy logopedycznej, pedagogiczne i psychologicznej zarówno skierowanej do dzieci rozpoczynających naukę szkolną, jak i przekraczającą próg samodzielności w klasach starszych.

Równie ważna jest ocena sprawności narracyjnej u dzieci w wieku szkolnym. Jest to istotny wyznacznik nabycia sprawności komunikacyjnej, tak kluczowej w rozwoju społecznym dziecka, a w szczególności w aktywnym uczestniczeniu w edukacji szkolnej.

Autorka w swojej pracy obszernie omawia również problematykę narracji w świetle literatury (rozdz. 5.7). Do analizy zebranego materiału posłużyła się przede wszystkim klasyfikacją B. Bokus. Porównała umiejętności badanych dzieci w zakresie: uwzględnienia sytuacji odniesienia, wyznaczania linii narracji, rozbudowania pola narracji, tworzenia pejzażu psychicznego, struktury epizodycznej oraz superstruktury tekstu, a także umiejętności wykorzystania kategorii informacyjnych przez dzieci jako narratorów. Niestety wszystkie te umiejętności zdecydowanie słabiej opanowały dzieci z zespołem FAS, zarówno sześcio- jak i dziesięcioletnie, co oznacza utrzymujące się opóźnienie w tym zakresie w stosunku do dzieci w normie. Wypowiedzi dzieci z FAS posiadają znacznie uboższą strukturę treściową a komunikatywność wypowiedzi wzrasta w wolnym tempie wraz z wiekiem. Mają one trudność w określaniu stanów psychicznych postaci i problemy z identyfikowaniem i nazywaniem emocji. Może to mieć istotne znaczenie w radzeniu sobie z zadaniami poznawczymi i emocjami. Także istotne są analizy stwierdzające większą trudność tworzenia opowiadania o złożonej strukturze epizodyczne przez dzieci z FAS. Może to świadczyć o trudnościach w przyswajaniu semantycznych reguł językowych, a co zatem idzie rozumienia rzeczywistości. Podobne trudności występują w tworzeniu superstruktury opowiadania przez dzieci z FAS.

Ważne są wyniki analiz wskazujące na postępy w rozwoju umiejętności tworzenia wypowiedzi narracyjnych, poprzez porównanie dzieci 6-cio i 10-letnich. Niemniej jednak dzieci z FAS nie osiągają w wieku lat dziesięciu umiejętności w tym zakresie na poziomie rówieśników bez zespołu FAS.

Bardzo interesujące są wyniki badań leksyki i składni wypowiedzi narracyjnych badanych dzieci. Z analiz wynika, iż w grupach dzieci z FAS nie ma istotnych różnic w użyciu poszczególnych części mowy. Znamienne w grupie sześciolatków z FAS są jednak trudności z właściwym wykorzystaniem przyimków, co obserwujemy często u dzieci z zaburzeniami mowy, jak również dominacja rzeczowników, zaimków i przymiotników, a nieco uboższe użycie czasowników i przysłówków. Wskazuje to na bardziej konkretne postrzeganie rzeczywistości i większe trudności w ukazywaniu złożonych relacji w świeci. Wyraźne są jednak różnice ilościowe w porównaniu do grupy kontrolnej. Podobne zależności wystąpiły w grupie dzieci dziesięcioletnich.

Mgr Marta Krakowiak wnikliwie omówiła również umiejętności artykulacyjne badanych dzieci. Analizę wyników badań zamieszczoną w rozdz. 5.4 poprzedziła prezentacją zagadnienia artykulacji i jej zaburzeń (tzw. dyslalii). Interesujące jest, iż trudności artykulacyjne dzieci sześcioletnich z zespołem FAS mają wyłącznie charakter substytucji. Zastępowanie głosek dotyczyło przede wszystkim głosek szczelinowych i półotwartych. Deformację oprócz substytucji Autorka odnotowała w grupie dziesięciolatków, dotyczyła ona głoski /r/. Istotne jest, iż u dziesięciolatków zaburzenia artykulacji zostały stwierdzone aż u 27% dzieci z FAS (w grupie kontrolnej - 0 %).

Trudności w realizacji głosek ujawniły się w szczególności w wypowiedziach narracyjnych i dotyczyły w przypadku dzieci z FAS wszystkich grup głosek. Wystąpiły przede wszystkim substytucje (brak deformacji jak w nazywaniu) oraz elizje. Oznacza to, iż trudności miały nie tylko charakter paradygmatyczny ale również syntagmatyczny. Myślę, ze Autorka nie powinna w interpretacji używać terminu „błędy wymowy", ponieważ jest to całkiem inna grupa trudności w realizacji fonetycznej wypowiedzi.

Jeszcze wyraźniej trudności artykulacyjne u dzieci z FAS ujawniają się w realizacji grup spółgłoskowych. Jest oczywiste, iż ta umiejętność wymaga

zarówno sprawności motorycznej, słuchowej oraz kompetencji fonologicznej. Znaczący procent dzieci z sześcioletnich z FAS – 87% (w grupie kontrolnej 13%) i dziesięcioletnich – 47% (w grupie kontrolnej – 6%) wykazuje trudności w realizacji grup spółgłoskowych.

Te istotne umiejętności językowe, które analizowała autorka w swojej pracy, uzupełnione zostały oceną motoryki (rozdz. 5.1) i percepcji słuchowej, w szczególności słuchu mownego (rozdz.5,2) oraz analizy fonemowej wyrazu (rozdz.5,3). Wskazanie na uwarunkowania trudności językowych, a przede wszystkim artykulacyjnych, wydaje się być ważne. W pracy analiza tych sprawności poprzedza ocenę sprawności i kompetencji językowych.

Sprawność w zakresie motoryki narządów mownych nie jest u dzieci z FAS znacząco obniżona. Problemy motoryczne dotyczyły przede wszystkim wykonania precyzyjnych i celowych ruchów języka (kineza) oraz naśladowania ruchów (kinestezja). Te trudności mogą wynikać z globalnego opóźnienia rozwoju motorycznego. Ważne jest, iż poprawia się stopniowo sprawność motoryczna (porównanie grupy 6- i 10-latków).

Interesujące są wyniki badań percepcji fonematycznej. Autorka stwierdza występowanie trudności przede wszystkim w różnicowaniu kategorii dźwięczności i stopnia zbliżenia narządów mowy (w szczególności różnicowanie opozycji płynność – wibracja). Trudność ta wystepuje przede wszystkim u sześcioletnich dzieci z FAS, ale utrzymuje się także u dziesięciolatków. Autorka słusznie przypuszcza, iż przyczyna może tkwić w braku stabilności wzorców słuchowych, trudności w zakresie koncentracji uwagi i pamięci krótkotrwałej. Może to być wskaźnikiem trudności w zakresie przetwarzania słuchowego.

Trudności w przetwarzaniu słuchowym mogą mieć również wpływ na umiejętność analizy i syntezy głoskowej. Autorka w swoich badaniach stwierdza

u dzieci z FAS obniżony poziom umiejętności segmentacji głoskowej. Słusznie wyjaśnia te problemy niedojrzałością funkcji słuchowych.

Podsumowując należy stwierdzić, iż Autorka recenzowanej rozprawy doktorskiej zgromadziła interesujący materiał językowy, dokonała jego systematycznej analizy, a wnioski z tej analizy potrafiła włączyć do dyskusji na temat zagrożeń rozwoju językowego dzieci z zespołem FAS. Myślę, że z punktu widzenia formalnego powinna Bibliografię umieścić na końcu pracy. Uważam również, iż włożyła nadmiar pracy umieszczając dodatkowo szerokie omówienia problemów językoznawczych, dotyczących badanych zagadnień w części badawczej pracy.

Doceniając podjęcie niezwykle interesującego i ważnego problemu i ogromny wkład pracy w bardzo wnikliwe opracowanie materiału badawczego, stawiam wniosek o dopuszczenie mgr Marty Krakowiak do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Wyrażam ponadto przekonanie, że zaprezentowaną pracę, po znacznym skróceniu, należy opublikować, a przyszłe matki ostrzegać przed wielorakimi konsekwencjami spożywania alkoholu w czasie ciąży.

Z. Marek Kurkowski

Lublin 28.01.2018